

2. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 363 с.
3. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 576 с.
4. Каган М. С. Общение как ценность и как творчество / М. С. Каган, А. М. Эткинд. – М. : Прогресс, 1998. – 260 с.
5. Казанцева Т. А. Взаимосвязь личностного развития и профессионального становления студентов-психологов / Т. А. Казанцева, Ю. Н. Олейник // Психологический журнал. – 2002. – №6 – С. 51–59.
6. Ломов Б. Ф. Личность в системе общественных отношений / Б. Ф. Ломов // Психологический журнал. – 1981. – №1. – С. 3–17.
7. Мясищев В. Н. Психология отношений: Избранные психологические труды / под ред. А. А. Бодалева. – М. : Ин-т практич. психологии, 1995. – 356 с.
8. Особенности межличностных отношений курсантов с разным уровнем эмпатии: материалы 5 Всероссийской с Международным участием научно-практической конференции [«Современные технологии обеспечения гражданской обороны и ликвидации последствий ЧС»] / Н. П. Сергиенко. – Воронеж, 18 апреля 2014. – С. 182–183. Sergienko@nuczu.edu.ua

УДК 159.9

Шайда О.Г., старший викладач кафедри загальної психології Донбаського державного педагогічного університету

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ВИШУ В КРИЗОВИЙ ПЕРІОД СУСПІЛЬСТВА

На основі аналізу психолого–педагогічної літератури розглянуто психологічні особливості професійного мислення студентів. У статті зазначено, що кризовий період розвитку суспільства означає соціальну ситуацію, породжену гострим конфліктом між новим змістом і старою формою в розгортанні суспільних процесів. Наголошено, що період студентства це етап, на якому починає активно формуватися професійне мислення, центральний компонент професійної самосвідомості особистості.

Ключові слова: діяльність, криза, професійне мислення, освіта, професійний розвиток, студентство.

На основе анализа психолого-педагогической литературы рассмотрены психологические особенности профессионального мышления студентов. В статье указано, что кризисный период развития общества означает социальную ситуацию, порожденную острым конфликтом между новым содержанием и старой формой в развертывании общественных процессов. Отмечено, что период студенчества - это этап, на котором начинает активно формироваться профессиональное мышление, центральным компонентом профессионального самосознания личности.

Ключевые слова: деятельность, кризис, профессиональное мышление, образование, развитие, студенчество.

Постановка проблеми. Кризовий період розвитку суспільства означає соціальну ситуацію, породжену гострим конфліктом між новим змістом і старою формою в розгортанні суспільних процесів. Криза виявляється у відсутності успіхів у діяльності, в некерованості соціальної системи, в активній відмові від багатьох чинників минулого, що спричинює руйнування старої структури суспільних відносин. Особистості в кризовий період важко зробити значущий внесок у розвиток соціуму, оскільки зміни відбуваються занадто швидко і всі сили людина вкладає в максимальну адаптацію до оновленого середовища.

Розвиток і функціонування освіти як соціальної структури суспільства обумовлено всіма умовами його існування в цілому. У той же час суспільство в кризові періоди пред'являє більш високі вимоги до освіти, виконує його соціальне замовлення у підготовці фахівців, що володіють глибокими стійкими знаннями у своїй професійній галузі. Сфера вузівського навчання є найвідповідальнішим ланкою професійної підготовки фахівців в ланцюзі організованих інститутів освітньої системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток професійного мислення у вітчизняній психології визначають як складову професійного розвитку. Е.Ф. Зеєр вважає професійний розвиток центральною категорією взаємодії людини та професії й «фундаментальним процесом становлення професіоналізму». У теорії Л.А. Головей аналіз онтогенезу фахівця репрезентовано на підставі двох позицій: як розвиток суб'єкта діяльності, як розвиток власне діяльності завдяки індивідуального внеску суб'єкта. Становлення фахівця є цілісним безперервним процесом, регулювання якого здійснюють як на підставі суб'єктивних (внутрішніх), так і об'єктивних (зовнішніх) чинників, і він є частиною життєвого шляху особистості.

У концепції Л.М. Мітіної професійний розвиток трактовано як зростання, становлення, інтеграцію і реалізацію у фаховій діяльності професійно значущих особистісних якостей та здібностей, професійних знань та умінь, але насамперед, як активне якісне перетворення людиною свого внутрішнього світу, що призводить до принципово нової побудови та способу життєдіяльності – творчої самореалізації в професії. На думку автора, саме суб'єктність визначає здатність і можливість перетворення реальності й вибудовування в довіклі своєї власної дійсності – як форми й засобу самореалізації людини в професії.

Треба констатувати значний науковий внесок до розвитку психології суб'єкта українських психологів. Це, насамперед, науковий доробок М.І. Борішевського (виокремлення принципу суб'єкта діяльності в контексті вивчення проблеми розвитку саморегуляції в поведінці учнів),

С.Д. Максименка (проблема принципів і критеріїв психологічної організації навчання як засобу формування і саморозвитку суб'єкта навчання); О.В. Кірічука і З.С. Карпенко (визначення рівнів суб'єктності). Ці роботи, а також загальнопсихологічні дослідження життєвого світу особистості Т.М. Тітаренко і суб'єктного шляху розвитку життєвих стосунків особистості О.Б. Старовойтенко можна вважати методологічним підґрунтям організації досліджень професійного становлення особистості.

Істотний вплив на розвиток проблеми психологічного змісту діяльності мали праці Є.О. Клімова, В.Д. Шадрикова. Є.О. Клімовим було створено градацію психологічних ознак професійної діяльності, яка демонструє зумовленість взаємозв'язків мотиваційних, когнітивних, операціональних і афективних компонентів діяльності суб'єкта праці його соціальними настановами, професійною спрямованістю і певною підготовленістю індивідуально типологічних властивостей. Підвалинами концепції системогенезу професійної діяльності В.Д. Шадрикова є єдність системного, генетичного і власне психологічного дослідження діяльності. Принциповим моментом засвоєння діяльності, як стверджує автор, є усвідомлення її людиною. Саме це й зумовлює бажання виконувати обов'язки якнайкраще і є підґрунтям формування психологічної системи діяльності.

Аналізуючи професійне навчання як діяльність, дослідники її основною характеристикою вважають підпорядкованість майбутньому фаху. У процесі здійснення цієї діяльності у студентів формується здатність самостійно перетворювати зміст власне навчальної діяльності, оволодівати новими знаннями завдяки професійному аналізу одержуваної інформації. Водночас, засвоєння знань не повинно бути основною метою освіти. Знання – засіб оволодіння професійною діяльністю. У цьому випадку у студентів виникає інтерес до змісту професійної діяльності, її завдань і способів виконання.

Дослідження процесу професійного розвитку неможливе без його періодизації. У вітчизняній психології одним з перших циклічність професійного розвитку суб'єкта праці констатував Б.Г. Ананьєв [9]. На сьогодні в психології представлено періодизації Т.В. Кудрявцева, Є.О. Клімова, А.К. Маркової, В.О. Бодрова та інших. Так, Є.О. Клімов (1996) виокремлює два великі етапи розвитку людини: допрофесійний і власне професійний розвиток, які, зокрема, поділяє на кілька стадій. Підґрунтям періодизації А.К. Маркової (1996) є рівень професіоналізму особистості. В.О. Бодров (1991), узагальнюючи вітчизняні та зарубіжні позиції щодо періодизації, окреслює 9 стадій професійного розвитку особистості [1]. Незважаючи на розбіжність у назвах, кількості, вікових межах етапів, стадій, фаз, усі дослідники виокремлюють етап підготовки до вибору професії, етап професійної підготовки й етап безпосередньої професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Період студентства це етап на якому починає формуватися центральний компонент професійної самосвідомості особистості – усвідомлення власне себе як суб'єкта професійної діяльності. Становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності відбувається під час інтеріоризації зовнішніх регуляторів (фахових норм, принципів) у внутрішньоособистісне тло, що призводить до формування системи професійних ціннісних орієнтацій і суб'єктної позиції майбутнього фахівця як сукупності його поглядів та настанов щодо особистісного та професійного саморозвитку.

Студентство – «особлива соціальна категорія, специфічна спільність людей, організаційно об'єднаних інститутом вищої освіти, що цілеспрямовано, систематично оволодівають знаннями і професійними вміннями» [6]. Згідно із Законом України «Про вищу освіту», студент (слухач) – особа, яку за встановленими чинними правилами зараховано до вищого навчального закладу і яка навчається за денною (очною), вечірньою або заочною, дистанційною формами навчання, щоб здобути певний освітній та освітньо-кваліфікаційний рівень. Студентам, порівняно із іншими групами молоді цього віку, притаманні такі риси: вищий освітній рівень; прагнення до знань; висока соціальна активність; достатньо гармонійне поєднання інтелектуальної и соціальної зрілості тощо.

Студентський період життя людини характеризується оволодінням усім різноманіттям соціальних ролей дорослої людини, отриманням права життєвого вибору, набуттям повної юридичної та економічної відповідальності, можливостями залучення до всіх видів соціальної активності (аж до державного рівня), здобуттям вищої освіти та опанування певним фахом. Головними сферами діяльності студентів є професійне навчання, особистісне зростання та самоствердження, розвиток інтелектуального потенціалу, духовне збагачення, моральне, естетичне та фізичне самовдосконалення.

А.А. Орлов із співробітниками встановили, що в студентстві найбільш виражена динаміка змін основних форм і напрямів психічного розвитку індивіда. У цей період відбуваються кількісні та якісні зміни психіки й особистості молодої людини, зокрема: найскладніше структурування інтелекту, наростання функціональної працездатності й продуктивності, самостійності, критичності й самокритичності, пов'язаних з прийняттям відповідальних рішень, піком інтелектуальних і пізнавальних можливостей, і, нарешті, розвиток творчого професійного мислення. Період студентства „максимально важливий у формуванні основних соціальних властивостей, сензитивний для значної кількості вищих психічних функцій, особливо мовленнєво-мисленнєвих”. Дослідники констатують наявність динаміки розвитку самосвідомості, самореалізації та самоактуалізації, а також вищих психічних функцій, які стають більш організованими внаслідок засвоєння в процесі навчання технології саморозвитку [6].

Дослідження, здійснені під керівництвом Б.Г. Ананьєва засвідчили, що всі психофізіологічні оптимуми (основні інтелектуальні функції, загальна структура інтелекту, а також їх взаємозв'язок з нейродинамічними, психомоторними характеристиками) притаманні цьому найважливішому етапу становлення людини як особистості й діяча, що уперше у своєму житті формує власну сферу розвитку [2]. Одним з результатів цього дослідження було виявлення того факту, що 19 років – це один з сенситивних періодів для розумового розвитку людини. У віковій періодизації цей період визначають як другу (Б.Г. Ананьєв) або пізню (Д.І. Фельдштейн) стадію юності, а також стадію ранньої молодості (А.А. Орлов і співавт.), ранньої зрілості (Б.Г. Ананьєв, Е.І. Степанова). У межах нашого дослідження ми трактуємо студентство як другу стадію юності.

У науковій літературі репрезентовано досить докладний аналіз проблеми розвитку мислення в юнацькому віці. Цьому віковому етапу притаманне, зазначають дослідники, прогресивний розвиток абстрактного мислення, або мислення на рівні формальних операцій. Мислення на рівні формальних операцій є новим видом інтелектуального усвідомлення інформації, має абстрактний, уможлядний характер, передбачає наявність певної мотивації, спрямованості на досягнення певної мети, усвідомлення не тільки кінцевого, але й проміжних результатів діяльності, рефлексії способів дії та їх зв'язків з результатами, їх оцінку оперування не тільки фактично реальною інформацією, а й гіпотезами, використання теоретичних тез загального характеру [3].

Науковці констатують також інтенсивний розвиток словесно-логічного, або теоретичного мислення, спрямованого на відкриття законів, властивостей об'єктів; розвиток творчого рівня мислення, що виявляється в розвитку здатності до вирішення нестандартних завдань і швидкості орієнтування при їх вирішенні. Істотними характеристиками мислення в юнацькому віці є: здатність урахувати всі комбінації актуальної інформації при пошуку рішення проблеми; здатність припускати, який вплив її компоненти будуть мати; здатність об'єднувати та кваліфікувати її гіпотетико-дедуктивним способом. Зростання метакогнітивного вміння (поточний самоконтроль і саморегуляція) дозволяє молодим людям усвідомлювати як свої власні розумові процеси, так і аналізувати мислення інших людей і свідомо змінювати процеси свого мислення [4].

Отже, високі показники психофізіологічного та інтелектуального розвитку в період студентства, а також навчально-професійна діяльність студента в процесі навчання, накопичення нових знань, засвоєння нових умінь і навичок, дозволяють констатувати наявність високого потенціалу навченості, найвищих показників продуктивності загальної освіти [1].

Багато авторів констатують необхідність проектування професійно-навчальної діяльності студентів, яку містить власне система їхніх життєвих стосунків, вона є для них життєву значущою і відповідає їх уявлен-

ням щодо подальшого життєвого шляху. Теоретичною підставою побудови такого виду діяльності є варіативний, розвивальний підхід до професійного навчання, який був студійований О.Г. Асмоловим на методологічних засадах культурно-історичної психології. Питання щодо необхідності цілеспрямованої роботи в педагогічному ВНЗ з формування професійного мислення у студентів – постало в науковій літературі на початку 1970-х рр. (В.Е. Тамарін, Д.С. Яковлева, В.А. Сластенін). Однак предметом досліджень педагогів і психологів це питання стало лише на початку 1980-х років (О.А. Абдулліна, В.І. Загвязінський, Ю.Н. Кулюткін, Е.К. Осіпова, А.М. Сохор та ін.). Дослідники пов'язують формування професійного мислення з вирішенням таких конкретних завдань: з формуванням логічної культури мислення у студентів; з набуттям майбутніми педагогами професійних дослідницьких вмінь та навичок; з набуттям уміння застосування психологічних і педагогічних теорій, категорій, принципів і законів до конкретних педагогічних ситуацій; з розвитком у студентів педагогічної інтуїції; з формуванням у майбутніх вчителів підґрунтя діалектичного мислення; з навчанням студентів методам і процедурам наукового мислення; з формуванням здатності до професійної рефлексії, уміння вести уявний діалог інтелектуального спілкування з учнями; з формуванням у студентів предметного наукового мислення в галузі спеціалізації. Констатовано наявність прямої залежності розвитку мислення від організації професійного навчання. Водночас, акцентовано, що в професіях, пов'язаних з впливом на іншу людину (психолога, лікаря, педагога та ін.), дуже важливо, щоб прийоми професійного мислення формувалися не стихійно, а спеціально відпрацьовувалися під час навчання у ВНЗ і цілеспрямовано шліфувалися самим фахівцем за накопичення практичного досвіду та підвищення кваліфікації [1].

Дослідники підкреслюють обмежені можливості навчального середовища у створенні умов для вирішення реальних професійних завдань. За Б.Ф. Ломовим, мислення студента лише в якійсь частині моделює мислення професійне, мислення в реальній діяльності [6]. Єрстов Н.П. відзначає штучність навчальних або лабораторних умов, які можуть сприяти розвитку академічного та експериментального мислення, в обох випадках мають теоретичний характер. Прояв професійного мислення автор вбачає лише в практичному мисленні, спрямованому на вирішення виробничих завдань. Водночас, навчальним і виробничим завданням приписують протилежні ознаки. Змістовними характеристиками навчальних завдань є простота, відірваність від реальної діяльності випробуваного, знаходження їх за межами інтересів студента, нездатність вплинути на самооцінку за будь-якого результату. Вирішення завдання в реальних умовах уже зумовлює самоповагу людини, професійну успішність, оплату праці, відчуття й усвідомлення професійної майстерності, притаманними діяльності суб'єкта праці [1].

Ю.К. Корнілов зазначає три істотні обставини, на які не звертають увагу при експериментальному моделюванні мислення: вивчення мислення при вирішенні творчих завдань, що припускає відсутність сформованого принципу, отже, попереднього досвіду, ігнорує суб'єкта з його знаннями та практичним досвідом, без яких фахівець не існує; у традиційних дослідженнях суб'єкт має справу лише з фрагментом реального об'єкта, „очищеним” від його істотних властивостей, що не дозволяє вивчити розумовий процес взаємодії суб'єкта з комплексним об'єктом, з „великою системою” (Пушкін В.М., 1965) як найважливіший компонент професійного мислення; незмінність дослідження мислення без урахування зв'язку з реальним життям і діяльністю [5]. Вочевидь, для того, щоб навчально-професійні завдання, які репрезентують реальні проблемні ситуації у професійній діяльності, виконали своє призначення, вони повинні відтворювати певні складові професійного мислення.

Висновки. Становлення професійного мислення у ВНЗ – складний процес, що вимагає вдосконалення операцій, процесів, видів і форм мислення, а також якостей розуму майбутнього фахівця. Дослідники трактують розвиток професійної діяльності як різнорівневий процес, як перехід від нижчих рівнів репродуктивної діяльності до вищих з перевагою продуктивних, творчих дій, що спираються на розумовий акт. Відповідно, розвиток професійного мислення студентів, на нашу думку, можна уявити, у широкому розумінні, як перехід від мислення академічного до мислення власне професійного, і, у вузькому розумінні, як трансформацію окремих видів і властивостей мисленнєвої діяльності відповідно до завдань та умов професійної діяльності. Опановуючи узагальнені прийоми розумових операцій, логічні дії на професійному матеріалі, студент „піднімає” своє мислення на більш високий щабель розвитку – мислення його стає професійно змістовним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальные проблемы современного образования : [научное издание / под ред. М. И. Махмутова]. – Казань : Центр инновационных технологий, 2001. – 390 с.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Ананьев Б. Г. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с.
3. Бернс Р. Развитие «Я»-концепции и воспитание / Бернс Р. – М. : Прогресс, 1986. – 422 с.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология [текст] / И. А. Зимняя. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 480 с.
5. Корнилов Ю. К. О зарождении и развитии мыслительного процесса в педагогической деятельности / Ю. К. Корнилов // Психология педагогического мышления : теория и практика / под ред. М. М. Кашапова. – М. : ИП РАН. 1998. – С. 3–8.

6. Ломов Б. Ф. Принятие решения [текст] / Б. Ф. Ломов. Вопросы общей, педагогической и инженерной психологии / ред.-составитель В. А. Барабанщиков. – М. : Педагогика, 1991. – 296 с.

7. Орлов А. А. Динамика личностного и профессионального роста студента педвуза / А. А. Орлов [и др.] // Педагогика. – 2004. – № 3. – С. 53–60.

УДК 159.9:159.94

Шарінова Д.С., ад'юнкт науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ

ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СПОРТСМЕНІВ-СТРІЛКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЇХНІ ОСОБИСТІСНІ СТИЛЬОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ ЗМАГАНЬ

У статті досліджено індивідуальні особливості спортсменів збірної команди України з кульового виду спорту, що впливають на їхні особистісні стильові характеристики поведінки в умовах змагальної діяльності.

Ключові слова: індивідуальні особливості, стильові характеристики поведінки, спортсмени-стрілки, змагальна діяльність.

В статье исследованы индивидуальные особенности спортсменов сборной команды Украины по пулевому виду спорта, влияющие на их личностные стилевые характеристики поведения в условиях соревновательной деятельности.

Ключевые слова: индивидуальные особенности, стилевые характеристики поведения, спортсмены-стрелки, соревновательная деятельность.

Постановка проблеми. Високий рівень відповідальності за виконану роботу, представлення країни на міжнародних змаганнях найвищого рівня, постійно підвищений стресовий фактор, напружене виконання завдань в умовах обмеженого часу, висока конкуренція вимагають від спортсменів з кульової стрільби особливої, спеціальної підготовки та високого рівня сформованості особистісних якостей [4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні є лише поодинокі наукові праці [1-3], в яких обговорюються психологічні аспекти змагальної діяльності спортсменів-стрілків. Проте ми не знайшли сучасних наукових розробок, де б авторами досліджувався вплив індивідуальних особливостей на особистісні стильові характеристики поведінки таких спортсменів.

Мета статті – визначити, за рахунок яких індивідуальних особливостей спортсменів з кульової стрільби можливо впливати на їхні особистісні стильові характеристики поведінки в умовах змагальної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досягнення поставленої мети здійснювалось послідовно у два етапи, на кожному з яких вирішувались конкретні завдання.